

Gaal György

Gróf Bánffy Miklós: főúri életpálya a politika és művészetek jegyében

Egy EME-alelnök portréja

Kolozsvár szabad királyi városának belső törvényei szigorúan szabályozták, ki költözhetik be a városba, hogyan kaphat bárki polgárjogot. 1664-ben, Várad elesét követően, a város végvári helyzetbe került, ezért felfüggesztették önkormányzati rendszerét, s megnyílt az út a nemesek beköltözése előtt. I. József 1709-ben ugyan visszaállítja a szabad királyi várost megillető előjogokat, de a nemesség beköltözését többé nem lehet leállítani. Rövidesen jogilag egész Erdélyre kiterjed a Habsburg-uralom. A császár pedig a neki szolgálókat tevő nemes családokat sorra emeli bárói és grófi rangra. Kialakul az erdélyi magyar főnemesség, az arisztokrácia. Ennek tagjai töltik be több mint két évszázadon át az ország vezető tisztségeit.

A főurak birtokaik központjában épített váraikban, kastélyaikban vagy udvarházaikban éltek, rendszerint csak országgyűlések alkalmával tartózkodtak hosszadalmasan valamely városban. 1790 októberében az Erdélyi Nagyfejedelemség vezető kormányserve, a Gubernium Kolozsvárra költözik, s ettől fogva az országgyűléseket is többnyire itt tartják. Kolozsvár fővárossá válik. A guberniumi főhivatalnokok jórészt arisztokraták, s huzamosabban berendezkednek a városban, palotákat építtetnek. A jó példával maga Bánffy György, a későbbi gubernátor járt elől, amikor felhúzatta főtéri díszes palotáját.¹ A 19. század első évtizedeiben Kolozsvár az erdélyi arisztokrácia központjává válik. Téli időszakra ide költöznek a családok, itt működik a színház, a kaszinó, itt rendezik a bálakat. Utóbb már a Házsongárdi temetőben címeres, impozáns kriptákat építtetnek, s örök nyugovóra is ide térnek.²

A város polgársága még a 20. században is tiszteletteljesen, gyakran álmélkodva figyelte a főúri életet, szokásokat. Szencációszámba mentek az esküvők, temetések, párbajok. Külön szokások, törvények szabályozták az arisztokrácia minden megnyilvánulását. A középnemesség a 19. század második felében, a nagypolgári réteg pedig csak a 20. század elején jutott abba a helyzetbe, hogy belépőt kapjon ebbe a különös világba. A kiegyezés és a vasúti forgalom megindulása után az erdélyi főúri világ szorosabb kapcsolatba került a nyugat-magyarországi arisztokráciával, annak még exkluzívabb életmódjával. Az ottani főurak viszont a bécsi udvar bűvkörében éltek.

Ebbe a különös, zárt világba, az arisztokrácia tündöklésének utolsó évtizedébe egy erdélyi főúr, Bánffy Miklós nyújtott betekintést az 1930-as években terjedelmes regénytrilógiájával.

Gaal György (1948) – irodalom- és művelődéstörténész, PhD, Kolozsvár, titkarsag@eme.ro

¹ Vö. Biró József: *A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blaumann*. Cluj-Kvár, 1933. Erdélyi Tudományos Füzetek 63; B. Nagy Margit: *A kolozsvári Bánffy palota*. = Uő.: *Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Buk. 1970. 203–210; Weisz Attila: *Kolozsvár – Bánffy-palota*. [Kvár 2006.] Erdélyi műemlékek 43.

² Vö. Gaal György: *Tört kövön és porladó keresztén*. Kvár 2009.

Akkor éppen ez a belső körkép hatott a szenzáció erejével, mára már inkább történelmi látelteként kezelhetjük a művet.

Bánffy Miklós Erdély egyik legrégebbi és legelőkelőbb főúri családjának a szülöttje.³ A család története a legendákba vész, legfrappánsabb összefoglalását Kós Károlynál olvashatjuk.⁴

A történet folytatható azzal, hogy Bánffy György szerzi meg 1696-ban a grófi címet. Az ő dédunokája, a Kolozsvárt palotát építő III. György (1748–1822) telepíti a Guberniumot Kolozsvárra. Fiával, a Bonchidán élő Józseffel (†1858) kihal ez az ág. József építkezik Bonchidán, de végül anyagi csődbe jut, s az ősi birtok eladására kényszerül. Ernő, Szász-Koburg-Gotha hercege jelentkezik vásárlóként, de aztán átengedi a vételt a családbeli báró Bánffy Miklósnak (1802–1894), akit az uralkodó osztrák, majd magyar grófi méltóságra emel. Megkapja a valóságos belső titkos tanácsosi címet, a Lipót-rendet, s végül 1882-ben mint főpohárnokmester a korabeli hét magyar zászlósúr egyike lesz. Ezzel a Förendiház tagsága is járt. Első, báró Wesselényi Katalinnal 1824-ben kötött házassága 1835-ben válással végződött. Egyetlen gyermekük, Bánffy Béla (1831–1888) Szilágy megye főispánja, majd a képviselőház alelnöke. Második felesége iktári gróf Bethlen Kata (1810–1871), a fejedelmi család legutolsó sarja lett. A grófnőnek ez a második házassága, korábban már 1830-tól gróf Kornis Mihály (†1835) író, akadémiai igazgató tag hitvese volt, s abból a házasságból négy gyermeke született: Miklós (1831–1880) – felesége báró Vécsey Mária; Ádám (1832–1868) –, Klára/Klarissza (1834–1906) – előbb gróf Károlyi Edéné, majd Károlyi Sándorné, – és Anna (1836–?) – gróf Zichy Pálné. Bethlen Kata Bánffy Miklóst két gyermekkel örvendeztette meg: Erzsébet (1841–1913) – gróf Berchtold Richárdné; György (1843–1929).⁵

Az 1843-ban született Bánffy György lett a család fő vonalának folytatója, Bonchida örököse. Anyja révén rá szállt a kolozsvári Tholdalagi–Korda-palota és a Házsongárdi temető Ybl Miklós tervei szerint emelt iktári Bethlen-kriptája is. Egy ideig Pesten jogot hallgat, majd európai körutat tesz. Aztán az udvar őt is elhalmozta az aulikus főuraknak kijáró kitüntetésekkel. Az 1867-es koronázáskor aranyarkantyús vitéz, az 1890-es években udvari kamarás, valóságos belső titkos tanácsos és végül 1896-ban királyi főajtónállómester, vagyis zászlósúr lett. Egy ideig képviselő, majd 1875-től a Förendiház tagja, annak jegyzője. Az 1890-es évektől két vonalon is szerepet vállal. Országosan a magyar szövetkezeti mozgalmat támogatja, 1912–1918 között az Országos Központi Hitelszövetkezet elnöke. Kolozsvári viszonylatban a Vöröskereszt Egylet helyi választmányának az elnöke, 1913-ban megünnepeli elnökké választásának 20. évfordulóját.⁶ Akárcsak édesapját, őt is megválasztják a református egyházkerület főgondnokául, majd tiszteletbeli főgondnoki címet kap. Az Erdélyi Múzeum-Egyesületet is támogatja, ennek 1909-es félszázados jubileumán ő képviseli az uralkodót. Egy évvel korábban családja levéltárának nagy részét megőrzésre az egyesületnél helyezi el. Miután édesapja visszavonul a birtok vezetésétől, 1878-ban fiára íratja a család kiterjedt, mintegy 27 ezer holdas mezőgazdasági és erdőbirtokát, amelyet Bánffy György az 1880-as években még vagy 26 ezer hold havasi erdősséggel gazdagít. Úgyhogy az 1880-as évektől az első világháborúig ő számít Erdély legnagyobb adófizetőjének.

³ Iványi Béla: *A Tomaj nemzetség és a Tomaj nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története*. I. Bp. 1941. Uo. 1928.

⁴ Kós Károly: *A gazda*. Erdélyi Helikon XVI/1943. 604–612.

⁵ Vö. *Magyar nemzetségi zsebkönyv*. Bp. 1888. 29–30; Kempelen Béla: *Magyar nemes családok*. I. Bp. 1911. 343–345.; Gaal György: *Bánffy Miklós és őseinek nyughelye a Házsongárdi temetőben*. Helikon 1995. dec. 20.

⁶ *A Vörös Kereszt Egylet Közgyűlése*. Gróf Bánffy György ünneplése. Ellenzék 1913. máj. 23.

A bonchidai gróf jóformán mindent megkapott az élettől, a boldog családi élet kivételével. 1870 tavaszán vette nőül apja harmad-unokatestvérét, báró Bánffy Irmát (1851–1875), aki alig ötévi házasság után egy geryeszegi látogatáskor „rohamos agyszélhűdésben” hirtelen elhunyt.⁷ Két árvát hagyott maga után: Katinka Klarissza Máriát és Miklós Domokos Pált. A megözvegyült gróf többé nem nősült meg. Életét a gyermekek nevelésére, hatalmas birtoka irányítására és a közügyek intézésére szentelte. Meg kellett érnie az első világháborút követő hatalomváltást, birtokai nagy részének a kisajátítását, de azok igazgatását az utolsó percig kezében tartotta. Nyolcvanhat éves korában Bonchidán történt elhunytát követően a Farkas utcai református templomból Makkai Sándor püspök temette.⁸ Az iktári Bethlen-kripta déli fala elé, édesapja mellé helyezték nyugalomra. Akárcsak az édesapját, az ő halotti címerét is a Farkas utcai templomban helyezték el megőrzésre. Leánya, Katinka-Klarissza több mint száz évet (1871–1974) élt. Barcsay Tamáshoz (1868–1936) ment nőül 1904-ben. A gyalui várkastélyt és uradalmat kapták hozományul, de nem tudtak gazdálkodni, meglehetősen szűkösen éltek. A házasságból József (1905–1974) nevű fiuk született.⁹

Az akkor ifjabb jelzővel megilletett Bánffy Miklós, de megkülönböztetésül a Pál és Domokos keresztnévvel is felruházott újszülött 1873. december 30-án látta meg a napvilágot Kolozsvárt, minden bizonnyal a két évvel korábban elhunyt nagyanyjától örökölt Tholdalagi-Korda-palotában. A következő év január 26-i napján tartották keresztvíz alá: Szász Domokos, az akkor még városi pap, utóbb neves református püspök végezte a szertartást. Érdekes módon a keresztszülőket az édesapa féltestvérei, a Kornis-rokonság köréből választották: gróf Kornis Miklós és felesége, báró Vécsey Mária, gróf Károlyi Edéné Kornis Klarissza, gróf Zichy Pál (a Kornis Anna férje).¹⁰ Miklós és nővére mellé – a családi hagyomány szerint Erzsébet királyné tanácsára – az édesapa már korán angol nevelőt fogad Edward Willford tanító személyében, aki aztán öreg koráig Bonchidán marad. De francia és német nevelő, valamint zongoratanár is van a gyermekek mellett. A család a téli hónapokat rendszerint a nagynéniknél (Károlyné, Zichyné, Berchtoldné) Budapesten tölti, a legnagyobb élményt a nagyapa Bánffyhunyad melletti birtokán, Remetén szabad barangolásra alkalmat adó augusztusi nyaralások jelentik.¹¹

A kis Miklós iskolai tanulmányait magántanulóként végzi, ahogy ez akkoriban arisztokrata körökben bevett szokás volt. A család külön tanárokat fizetett, akik felkészítették az ifjút az év végi osztályvizsgákra. Ezeket aztán valamely államilag elismert tanintézetben kellett letenni. A Bánffy család tagjai hagyományosan a kolozsvári vagy a marosvásárhelyi református

⁷ *Váratlan gyászeseetről.* Gr. Bánffy Györgyné br. Bánffy Irma. Magyar Polgár 1875. szept. 28; [Gyászjelentés] Uo. 1875. szept. 30.

⁸ *Meghalt gróf Bánffy György.* Keleti Újság 1929. nov. 16; *Bánffy György gróf temetése.* Ellenzék 1929. nov. 19.

⁹ Az iktári Bethlen-kriptában a család következő tagjai nyugszanak: iktári gr. Bethlen Sámuelné siménfalvi Simén Klára (1781–1845) – Bánffy Miklós író dédanyja; iktári gr. Bethlen Domokos (1805–1866) – a kripta építetője és testvére; göncruszkai gr. Kornis Mihályné, majd gr. Bánffy Miklósné iktári gróf Bethlen Katalin (1810–1871) – az író Bánffy Miklós nagyanyja; gr. Kornis Ádám (1832–1868) – az előbbi fia, az író Bánffy Miklós nagybátyja; gr. Bánffy Györgyné br. Bánffy Irma (1851–1875) – az író Bánffy Miklós édesanyja; nagybarcsai Barcsay Tamás (1868–1936) – az író Bánffy Miklós sógora; ifj. Bánffy Miklós, az író unoka; a kripta déli fala mellett: br. és gr. Bánffy Miklós (1801–1894) – az író Bánffy Miklós nagyapja; gr. Bánffy György (1843–1929) – az író Bánffy Miklós édesapja; a nyugati fal mellett: gr. Berchtold Richárdné gr. Bánffy Erzsébet (1841–1913) – az író Bánffy Miklós nagynénje.

¹⁰ A születési bizonyítvány fénymásolata: Az Országos Színház-történeti Múzeum és Intézet Szebeni Zsuzsa kurátoriágával összeállított Gróf Bánffy Miklós-vándorkiállítás, 2011

¹¹ Bánffy Miklós: *Gyermekkori emlékek. - A nagyúr.* Bánffy Miklós emlékezete. Válogatta, szerkesztette, összeállította Sas Péter. Bp. 2008. (A továbbiakban: *A nagyúr*) 5–11.

kollégiumba jártak, vagy legalábbis ott tették le vizsgáikat. Elgondolkozott, hogy Bánffy György fiát Budapestre viszi vizsgázni, még hozzá egy egészen újonnan felállított tanintézetbe. A VII. kerületi Magyar Királyi Állami Gimnázium 1881-ben nyílt meg az Erzsébetvárosban Köpesdy Sándor magyar–latin szakos tanár igazgatásával. Az intézet 1920-ban felvette Madách Imre nevét. Nagy tanítványai közt szerepel Darányi Kálmán és Hóman Bálint miniszter, Krenner Miklós, Benedek Marcell, valamint a Nobel-díjas Kertész Imre az írók sorából s a karmester Ormándy Jenő. 1883-tól 1891-ig jár ide vizsgázni Bánffy, de aligha nevezhető az iskola tanítványának, nem is tartják nyilván e minőségben. Ezalatt olyan kitűnőségek oktatnak itt, mint a Kolozsvárt egyetemi katedrát elnyerő latin–magyar szakos Csengery János és Szilasi Móric, a történész Márki Sándor, a Budapesten katedrához jutó Klupathy Jenő fizikus, Fináczy Ernő pedagógus vagy a Kazinczy-kutatóként híres Váczy János, illetve a később Aradon tevékenykedő Kara Győző. Végzős koráig minden tárgyból évente tiszta jelesre vizsgázik Bánffy. A VIII. osztály végén már változatosabb a bizonyítványa: vallás – jeles, magyar – jó, német – jeles, görög – jó, történelem – jeles, természettan – jó, mennyiségtan – jeles, bölcsészet – jeles; tornából és magaviseletről nem kap minősítést. Érettségin az írásbeli tételek: *Vörösmarty A két szomszédvár c. eposzának fejtegetése* (magyar); *Párhuzam az angol és magyar alkotmány fejlődésének története közt* (történelem); *A természeti jelenségek közötti kapcsolatokról az energia szempontjából* (fizika) – közülük egyiket lehetett kidolgozni. A szóbelin még latinból, németből, görögből és mennyiségtanból kellett helyt állni. Ennek alapján heten jelesen, heten jól, húszan pedig egyszerűen érett minősítést kaptak. Bánffy a második csoportban szerepel.¹² A vizsga 1891. június 26-án zárult.¹³ Talán feltételezhetjük: az édesapa nem akarta, hogy fiát valamelyik erdélyi református tanintézetben úgy kezeljék mint a főgondnok unokáját, s ezért netán a megérdemelnél jobban osztályozzák. A fővárosban nem volt ok a kivételezésre.

A gondos édesapa felismerve fiában a művészi készségeket, elviszi a kolozsvári származású Székely Bertalan műtermébe, ahol egy ideig – mint arról szép megemlékezést is ír – rajzkészségét fejleszthette. Talán ekkoriban jár Mikszáth Kálmánhoz is a tollforgatásban eligazítást kapni.

A fiatal Bánffy Kolozsvárt a Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karára iratkozik be 1891 őszén, s két tanévet hallgat itt. Megőrzött leckekönyve szerint Farkas Lajos római jogtörténeti, Óvári Kelemen egyetemes európai és magyar jogtörténeti, valamint Szádeczky Lajos történelmi előadásait hallgatta. Az itteni diákszövetségi munkába is bekapcsolódott. Művészi képzését Kolozsvárt a muzsika terén folytatta, Gegenbauer József tanártól vett zeneórákat. 1893 őszétől a fővárosi tudományegyetemen fejezte be tanulmányait: Wlassics Gyula büntetőjogi, Mariska Vilmos pénzügyi, Concha Győző politikatudományi, Kármán Mór etikai, Ballagi Aladár magyar történelmi előadásaira iratkozott be.¹⁴ 1895-ben szerezte meg az államtudományi doktorátust. Közben már a színházzal és az irodalommal barátkozik. Titokban eljár délutáni előadásokra statisztálni. 1893-ban megírja első darabját: *Egy végrendelet következményei*. 1895-ben Kolozsvárt adják elő. 1896-ban Budapesten jelenik meg első szépprózai kötete, a kilenc novellát tartalmazó *Mesék* – szerzői név nélkül (új kiadása: *Mesék – felnőtteknek*. Budapest 2007).

¹² *A budapesti VII. kerületi Magyar Királyi Állami Gimnázium harmadik évi Értesítője 1883–84-ről és a következő értésítők 1890–91-ig.*

¹³ Az erről 1896. dec. 13-án kiállított bizonyítványa a Ráday Levéltár Bánffy-hagyatékában található. Vö. Major Zoltán: *Bánffy Miklós útja és műve*. = Bánffy Miklós: *Huszonöt év (1945)*. [Bp. 1993.] 5–26.

¹⁴ A Bánffy leckekönyve is ugyanott található.

Az ifjú jogászt édesapja bevonja a hitelszövetkezeti mozgalomba, s ennek eredményeként születik meg *Levél a hitelszövetkezetek rendeltetéséről Erdély földbirtokosaihoz* (Budapest 1897) című 20 lapos röpirata. Ez az erdélyi lakosság 80 százalékát kitevő kisbirtokosokat figyelmezteti a hitelszövetkezetek fontosságára. Pesti évei alatt Bánffy minduntalan megfordul Károlyiéknál, úgyhogy a nála másfél évvel fiatalabb unokaöccsével, Károlyi Mihállyal szinte testvéri viszonyba kerülnek. Bánffy Miklós nagynénje és keresztanyja, Kornis Klarissza Károlyi Edéné (utóbb Károlyi Sándorné) egyben nagyanyja volt Károlyi Mihálynak. Mindketten Károlyi Sándor (1831–1906) 1848/49-es honvéd főhadnagytól, az Akadémia tagjától sokat tanulhattak a hitelszövetkezeti mozgalomról, szociális kérdésekről.

Bizonyára Bánffy György irányította fiát külföldi utazásokra, világlátásra. Ennek egyes mozzanatai voltak 1899-ben a tiszteletbeli fogalmazói állás a fumei tengeri hatóságnál, majd a segéd tudósítói beosztás a földművelésügyi minisztérium információs hálózatában berlini székhellyel 1900–1901-ben. Utóbbi helyen nyert tapasztalatait tanulmányban összegzi a Huszadik Század hasábjain: *Mezei munkáshiány a Német Birodalomban* (1901. 37–49.). A következő évben már apjának ajánlott, közel kétszáz lapos szakdolgozattal szól hozzá a kereskedelmi politikához: *A külkereskedelmi politika eszközei* (Budapest 1902). Megírására az ad alkalmat, hogy 1903-ban lejár a Magyarország és Ausztria közötti kereskedelmi és vám szerződés. Szó van itt a kereskedelmi szerződéseken kívül a kedvezményekről, tilalmakról, vámokról, tarifarendszerről, adókról, külföldi áruk belföldi megadóztatásáról, állategészségügyi kérdésekről és a nemzetközi vízi, vasúti, közúti forgalomról, a konzulok feladatairól.

Mikor ez a munka megjelenik, Bánffy már elnyerte első képviselői mandátumát szabadelvű programmal a tekei választókerületben (1901–1904). 1904-ben az Andrássy Gyula vezette Alkotmánypárthoz csatlakozik, s ennek tagja marad a párt 1910-es feloszlásáig. Politikai nézeteit tekintve Tisza Istvánhoz áll legközelebb. Első jelentősebb felszólalása a parlamentben 1903. április 4-én agrárius ügyben történt. 1906. április 21-én a Wekerle Sándor vezette kormány (Andrássy Gyula belügyminiszter javaslatára) kinevezi Kolozsvár és Kolozs megye főispánjául. 1909. október 1-jén adja be felmentési kérelmét, s 1910. február 5-én mentesül: összesen 3 év, 9 hónap és 28 nap alatt volt a megye és a város kormány megbízottja.¹⁵ Főispánként alig avatkozhatott be a városvezetésbe, inkább reprezentációs feladatok hárultak rá. Ilyen alkalom lehetett 1906 júniusában a Farkas utcaiínház záróelőadása és a Hunyadi téri új pompás színházépület megnyitása szeptember 8-án, vagy az Egyetemi Könyvtár felavatása 1909-ben. Továbbá a villanyvilágítás megkezdése 1906-ban és az utcák kikövezésének szakaszai mandátuma alatt. Február 17-én ünnepélyesen búcsúzik el előbb a vármegye, majd a város elöljáróságától. A New Yorkban díszebédet rendeznek a tiszteletére.¹⁶ A vármegyei közgyűlés március 16-án határozatban mondja ki: „Dr. gróf Bánffy Miklósnak főispáni működésében elért eredményekért és különösen díszes állásában kivívott általános népszerűségéért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz, s az eddigi azon szokáshoz híven, hogy a vármegye érdemes főispánjainak és alispánjainak arcképe a díszterem részére megfestessenek, dr. gróf Bánffy Miklós arcképét is megfesteni rendeli.”¹⁷ Utódául gróf Esterházy Kálmánt nevezi ki az uralkodó.

A fővárosban inkább irodalmi téren tűnt fel ekkoriban.

¹⁵ Major Zoltán: *i. m.* 9.

¹⁶ *Elbúcsúzott a főispán*. Ellenzék 1910. febr. 17.

¹⁷ *Kolozsvármegye közgyűlése*. Ellenzék 1910. március 17.

Első Budapesten színre került darabja, a *Naplegenda* 1906 tavaszán jelent meg a Singer és Wolfner kiadónál Kisbán Miklós álnévvel. A Nemzeti Színház tűzte műsorára. A Budapesti Naplóban Ady Endre ír róla. Így foglalja össze tartalmát: „Szimbolikus költemény. Az őszember korából. A hatalmas vadász, Ijjas megvénül. Fiatal asszonya van. Lépések hangoznak a rettegett barlang körül. A vénhedt férfiú helyére jön az új, fiatal férfiú. Jön az ismeretlen. A veszedelem. Az új Nap: az új férfiú. Az asszonyt kívánja meg. Virágszált. Jön és birokra kél Ijjással. Megöli Ijjast. Új tüzet gyújt a tűzhelyen. Erős karjaiba szorítja a leányt. Mindenki meghódol neki.” Az elismerés sem hiányzik: „Érdekes és szép könyv. Megint egy szimptomája a magyar lélek új, nagyszerű válságának... Nagy gondolat. Buja, költői szép nyelv. Elegancia a fölfogásban. Mitikus és illatos homály. Sok rafináltság. Megmozgatása sejtéseinknek. Egy modern írás...”¹⁸ Nem csoda, hogy 1907. április 27-én az Erdélyi Irodalmi Társaság a főispán Bánffyot rendes tagjai sorába választja,¹⁹ székfoglalójára 1909. február 21-én kerül sor.²⁰ A társaság 1908 októberében megindított irodalmi folyóirata, az Erdélyi Lapok főszerkesztőjeként is a két utolsó évfolyamon (1912–1913) Bánffy szerepel.

Az „erdélyrészi” országgyűlési képviselők 1910. március 11-i értekezletén Bánffy Miklós is részt vesz. Ezen elhatározzák, hogy külön politikát dolgoznak ki az erdélyi érdekek támogatására. Még abban az évben, június 1-jén sor kerül országgyűlési választásokra. Kolozsvár II. választókerületében a függetlenségek báró Wesselényi Ferencet léptetik fel, ellenfele párton kívüli 67-es programmal Bánffy Miklós lesz. Április 25-én a Redutban elmondott programbeszédében haladó liberális nézeteket vall. Így célul tűzi ki a földművelő nép támogatását, az ipartörvény reformját, a választójog kiszélesítését (de nem az általános választójog bevezetését), az erős nemzeti bank felállítását, a kétéves katonai szolgálat bevezetését, szól a románság jogairól, s csatlakozik a transzszilvanista politikát követelőkhöz. „Követeljük Magyarországnak központi kormányától, hogy ugyanazzal a buzgósággal, ugyanazzal a szeretettel, ugyanazzal a megértéssel kezelje a mi dolgainkat, mint amilyen buzgósággal és szeretettel kezeltük volna mi magunk” – szögezi le a sajtótudósítások szerint.²¹ Általános meglepetésre Bánffy nyeri el a mandátumot. Ő 1040, ellenfele, a korábbi képviselő, Wesselényi Ferenc csak 543 szavazatot kap.²²

Az 1910 decemberében megalakult Turáni Társaság a magyarokkal rokon európai és ázsiai népek tanulmányozását és a velük való kapcsolattartást tűzi ki feladatául. Vezetőségébe választják Bánffyot is, aki ennek megbízottjaként többször is megfordul Törökországban és Bulgáriában. Szerepet játszik az 1916. november 21-én megalakított Konstantinápolyi Tudományos Intézet megszervezésében is. 1917-ben a társaság művészeti szakosztálya elnökül választják, s a november 16-án létrejövő Magyar–Török Baráti Egyesületnek ugyancsak vezetőségi tagja. E társaságnak és egyesületnek a tevékenysége tette lehetővé, hogy török és

¹⁸ Budapesti Napló 1906. ápr. 8. Újraközzölve: *A nagyúr* 15–16.

¹⁹ Utóbb, 1921. május 14-én tiszteleti taggá választották. Vö. *Az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság alapszabálya, ügyrendje és tagjainak névsora*. Közzéteszi dr. Borbély István főtítkárr. Cluj-Kvár 1929.

²⁰ Ebből az alkalomból az Erdélyi Lapok – valószínűleg Kovács Dezső szerkesztőtől származó – vezércikkben üdvözlő: *Kisbán Miklós* (II. évf. 73–74. 1909. márc. 1.) A fényképe alatt már eredeti nevét is közli.

²¹ Vö. Major Zoltán: *i. m.* 9–10. A levéltári hagyatékból talált lapkivágást Major a Hétfői Híradó 1910. ápr. 29-i számának tulajdonítja. Akkoriban Kolozsvárt a Hétfői Híradó jelent meg, mely ugyancsak támogatta Bánffyot, a hivatkozott szám hiányzik a kolozsvári lapkollektióból. A Hétfői Híradó című lap 1911 decemberétől jelent meg Kolozsvárt. Az *Ellenzék* és az *Ujság* is tudósított a gyűlésről.

²² *Választás Kolozsvárt*. *Ellenzék* 1910 jún. 2.

bolgár fiatalok Magyarországon tanuljanak, s magyar ifjak (mint Kós Károly) eljussanak tö-rökországi tanulmányútra.

A képviselőség mellett a színirodalmat tovább gazdagítja Bánffy. A *Nagyúr* című ötfelvonásos drámáját 1912. december 28-án mutatja be a Magyar Színház Pesten. A követ-kező évben könyv alakban is megjelenik. Benne a férfi-nő kapcsolat az ősmagyar romantika jegyében elevenedik meg. A nagyúr Attila, akit kedvese, Mikolt gót hercegnő férfiként kíván, de ugyanakkor gyűlöl is, mert őseinek elpusztítója. Végül egy mérgezett hajtűvel öli meg, majd fájdalmasan elsírhatja. „Kisbán Miklós drámája a legművészibb eszközökkel dolgozó magyar színdarabok egyike, még ügyefogyottságaiban is költő beszél belőle, aki nem mindig biztos az eszközei felől, de botlásai után is talpra tud állni” – állapítja meg róla a Nyugatban Schöpflin Aladár.²³ A darabot 1942 májusában Kolozsvárt is előadják Farkas Ferenc kísérezőzenéjével.²⁴ Bánffy első novelláskötete is megjelenik 1914-ben *A haldokló oroszlán* címmel a fővárosban. Ennek néhány darabja, mint *A császár titka* vagy *Farkasok* feltűnést kelt. Az utóbbi turgenyevi erővel megírt havasi történet arról, hogy az 1784-es Horea-féle parasztlázadás idején a ko-rábbi harcostársak miként ejtik foglyul s adják hóhérekre fejpénzért egykori alvezérüket, Lung Gavrilát. Ezzel párhuzamosan egy farkascorda története is kibontakozik, s a két esemény sor a csúcspontban találkozik. A farkasok ugyancsak szétmargangolják megsebzett vezérüket.

A színpadi szerzőre a kormányzat is felfigyel, s Zichy János gróf vallás- és közoktatás-ügyi miniszter 1912 februárjában kinevezeti a Nemzeti Színház és a Magyar Királyi Operaház intendánsává. Az intendánsi tisztséget többnyire – a művészi életben is valamennyire jártas – főurak viselték, akiknek feladta az államilag fenntartott intézmények élén a kormánypoli-tika érvényesítése volt. Ők nevezték ki a művészeti igazgatót és kötöttek szerződést a vezető művészekkel. Bánffy azonban maga is művészként volt, aki értett a színházhoz, a zenéhez, a látványtervezéshez. Így tevékenyen részt vett a színház művészeti irányításában is, mi több, lehetőleg megszabadult a művészeti igazgatóktól.

Bánffy fellépte különösen az Operaház életében indított új korszakot.²⁵ A Nemzeti Színházról átszerződött még 1912-ben az operaházhoz Hevesi Sándort főrendezőnek. A díszlettervezést, színpadra állítást többnyire személyesen végzi. Szakít a hagyományos Wagner-előadásokkal, Verdi (*Aida*), Mozart (*Szöktetés a szerájból*, *Varázsfuvola*), Weber (*Oberon*), Richard Strauss (*Salome*) műveit adhatja elő. A válogatós magyar karmesterek fölé zeneigazgatóul meghívja az olasz Egisto Tangót. Már az első Bánffy vezette színiévad után a kritika felfigyelt a változások-ra. Ezt tükrözi Bárdos Artúrnak a *Bánffy Miklós díszletei* című cikke is a Nyugatban:

„Meg kell állapítani, hogy egy idő óta az Operaházban és a Nemzeti Színházban látjuk végre nemcsak a legdrágább, hanem a legmaibb és legművészibb díszleteket is. A két öreg, nehézlépésű állami színház ebben most elől jár, legelől.

Bizonyára nem tévedünk, hogyha ezt a lényeges és pontosan ennek a szezonnak a kezdete óta megállapítható változást – melynek különösen az Operaház legszebb sikereit köszönheti –, gróf Bánffy Miklós legszemélyesebb közreműködésének tulajdoníthatjuk. Ő maga ugyan sze-reti ezért is, mint a legbehatóbb tárgyiasággal elvégzett színházvezető munkájának egyéb rez-szortjaiért is, másra hárítani a felelősséget. De nyilván ez az egyetlen bürokratikus visszaélése,

²³ Schöpflin Aladár: *A nagy úr. Kisbán Miklós darabja a Magyar Színházban*. Nyugat VI. (1913). I. 74–75.

²⁴ Farkas Ferenc: *Emlékeim gróf Bánffy Miklósról*. Protestáns Szemle II. (1993). 186–188.

²⁵ Tallián Tibor: *A gróf szolgálatában. Bánffy Miklós az Operaház élén (1912–1918)*. Uo. 189–197.

egyébként sokkal inkább látszik művésznek, hogysesem bürokrata lehetne. [...] Ennek az arisztokratának, úgy látszik, szabad művésznek lennie, egyrészt, mert engedelmség nélkül is, születésénél fogva az, másrészt, mert semmi másban, csakis művészet dolgában látszik érzékenyül arisztokratának. Ami a lendületet és a hagyományok tiszteletlenségét illeti, megjelenése egyenesen forradalmi volt az állami színházakban.”²⁶

Vagy tíz mű színpadra állítását végezte személyesen. Ezek színpadképe akkoriban modernnek hatott, majdhogynem az avantgárdhoz közelített.

Az Operaház vezetőjeként sikerült megakadályoznia az intézmény – már tervbe vett – be beadását. Megszüntette az összes korábbi szerződést, s csak a tehetségesnek vélt művészekkel kötött új szerződést. Így megszabadult több akadémikusodó művésztől, s helyükre új tehetségeket alkalmazott. Az Operaház épületét Medgyaszay István tervei szerint renováltatta: megnagyították a nézőteret, jobb körülményeket teremtettek a művészeknek. Az ifjúság számára olcsó, bérletes előadásokat hirdettek. Néhány bemutásra kerülő opera szövegkönyvét újra lefordította.

Legnagyobb tetteként azonban a Bartók-művek bemutatását szokták emlegetni.²⁷ Ez már a világháború alatt történt. A háború kitörése után Bánffy bevonult, s vagy másfél évig Kern Aurél igazgatta az operát. Mikor újra átvette a vezetést, Kernt elbocsátotta. Bánffy a Nyugatban olvasta Balázs Béla táncjátékának, a *Fából faragott királyfi*nak a szövegkönyvét, s a szerzőtől tudta meg, hogy Bartók dolgozik a megzenésítésén. Aztán a modern zenétől megijedtek a karmesterek, muzsikusok, balerínák. Végül Egisto Tango is csak 30 próbával vállalta el a bemutatást. 1917-ben sikerre viszik a darabot, sőt az elfektetett *A kékszakállú herceg várát* is bemutatják 1918-ban. S Bánffy ad megbízást Bartóknak, hogy komponáljon zenét Lengyel Menyhért darabjához, *A csodálatos mandarin*hoz. A világháború végén, 1918. november 18-án mond le Bánffy színházi-operaházi megbízatásáról.

Több mint negyedszázaddal később Bánffy így idézte fel operaházi karrierjét: „Márpedig eredménnyel csak akkor tud az ember valamit véghezvinni, ha mindenki egyetlen akaratban egyesül. Így reformáltam egykor mint intendáns a teljesen lezúllott magyar királyi operát. Igaz, hogy kivéve a szoroson vett zenei részt, mindent magam csináltam. Magam voltam az igazgató, én csináltam műsort, magam voltam a díszlet- és kosztümtervező és a főrendező, a gazdasági ügyekben pedig és a személyzet kollektív szerződéseiben magam képviseltem az operának és több mint 600 szerződöttjének az érdekeit a minisztériummal szemben. Óriási munka volt, és abból a hat évből, míg intendáns voltam, két teljes esztendő kellett hozzá, míg valamennyire rendbe hoztam. De ott korlátlan úr voltam, és mindenki örömmel szolgált. Mindenki a legjobb szándékkal, a színpadi munkástól az első primadonnáig, mindenki. – Éreztem, hogy ragaszkodnak hozzám.”²⁸

Az első világháború kitörésekor, 1914-ben Bánffy bevonul az Erdélyi Hadtesthez, majd a német Súd Armee-hez osztják be Munkács központtal, itt főleg politikai feladat hárul rá: a rutén lakosság védelme. Politikai szempontból Tisza István híve a háború alatt is. 1916 februárjában a Kisfaludy Társaság rendes tagjai sorába választja, majd az év végén egészen rendkívüli feladatot kap: Jekelfalussy Zoltán miniszteri tanácsos mellett neki kell művészi szempontból

²⁶ Bánffy Miklós *díszletei*. Nyugat VI (1913). I. köt. 390–391.

²⁷ Illés Endre: *Bánffy Miklós*. = Bánffy Miklós: *Megszámláltattál...* [Bp. 1982.] 5–20.

²⁸ Bánffy Miklós: *Huszonöt év (1945)*. Bp. 1993. 138–139.

előkészíteni a december 30-i budai királykoronázást. Maga mellé veszi Pogány Mór, Kós Károly és Lechner Jenő műépítészeket, s együtt dolgozzák ki az eseménysorozat látványtervét, barokkos pompáját. IV. Károly és Zita királyné koronázási szertartásához tartozott az arany-sarkantyús vitézek felavatása is. Itt megenged magának Bánffy egy kis kontrasztos csattanót: a felavatandó vitézeket kopott katonaruhában, bakancsosan, mankóval vonultatja fel – mindenki megdöbbenésére. Így figyelmeztet arra, hogy az ország háborúban van, a frontokon nyoma sincs a pompának.²⁹

Az 1918-as forradalmi eseményekkel Bánffy nem tud rokonszenvezni, még akkor sem, ha az események élére gyermekkori barátja és rokona, Károlyi Mihály került. S még kevésbé tudja elfogadni a Tanácsköztársaság szélsőséges reformjait. 1918 márciusában még színre kerül egy 7 képből álló – kevésbé sikerült – darabja *Az erősebb* címmel a Nemzeti Színházhoz tartozó Várszínházban. Ez ugyanabban az évben nyomtatásban is megjelenik.

1918 novemberében gróf Bethlen István sugallatára Jancsó Benedek és Ugron Gábor Budapesten megalakítja a Székely Nemzeti Tanácsot. Ennek célja a nyugati közvélemény felvilágosítása a magyarok világháború utáni helyzetéről, a bolsevizmus veszélyéről s távlatilag – az ország feldarabolása esetén – egy székely köztársaság megalakítása. A tanács tagjai közül csak Bánffy Miklósnak sikerül útlevelhez jutnia, így rá hárul a feladat, hogy december 31-én elindulva Bécsben, Berlinben, Koppenhágában és Hágában propagandát fejtessen ki – meglehetősen kevés sikerrel. Londonba nem is jut el. Otthonról nem kaphat pénzt, így többnyire portréfestésből tartja fenn magát. Bethlen István távirata hívja haza. Bécsbe érkezik, ahonnan az emigráció több tagjával együtt utazik a románok megszállta Budapestre.

A magyar fővárosban 1919 augusztus–szeptember folyamán folytatja Bethlen István, Teleki Pál és Bánffy a tárgyalásokat a román politikusokkal az ország jövőjéről. Bánffy Constantin Diamandi, Ioan Erdélyi és Nicolae Petrescu-Comnen román politikusokkal tárgyal. Követelik, hogy a román csapatok szüntessék be az állandó fosztogatásokat, Erdély magyarsága kapjon olyan státust, mint amilyen a románoknak volt a Monarchia keretében, s talán felmerül a két ország közötti perszónálunió kérdése is. 1919 novemberének közepén a román csapatok kivonulnak a magyar fővárosból, november 16-án a Horthy Miklós parancsnoksága alatt bevonuló Nemzeti Hadsereg veszi át a hatalmat.

1920 augusztusától szervezik s október 20-án alapítják meg Budapesten a Magyar Királyság Pártját. Ennek Bánffy is alapító tagja, utóbb társelnöke. Céljuk az ország államformájának megtartása királyságként s ennek beiktatása minden intézmény címébe. A király kilétéről nem alakítottak ki egységes véleményt, viszont Károly király visszatérési kísérleteit nem támogatják. Külügyminiszteri kinevezésekor Bánffynak ki kellett lépni e félhivatalos pártból.

A kormány 1920 elején Bánffyt küldi Angliába, hogy ott egy igazságosabb békeszerződést próbáljon kieszközölni. 1920 őszén Csáky Imre külügyminisztersége idején őt tekintik az éppen szerveződő londoni magyar külképviselet nagyköveti posztja várományosának. Aztán az 1921 márciusának végén történt trónfoglalási kísérlet oda vezet, hogy április 13-án Teleki Pál kormánya kénytelen lemondani. Az új, április 14-én beiktatott Bethlen István vezette kormányban Bánffyra hárul a külügyminiszteri tárca, s 1921 decemberétől egy éven át a nemzeti kisebbségek tárca nélküli miniszteri tisztségét is ő tölti be.

²⁹ Vö. Bánffy Miklós: *Az 1916-iki koronázás*. = Bánffy Miklós: *Emlékeimből*. Kvár 1932. 7–33.

Bánffy miniszteri szerepvállalását sokan kételkedve fogadták, nem hitték, hogy a színházi intendánsból jó „külgügyi intendáns” lehessen. Nehéz helyzetben került a tárca élére, amikor a trianoni békediktátum következményeit kellett gyakorlatba ültetni. 1920. május 10-én tartotta bemutatkozó beszédét a parlamentben, mellyel főleg a külföldnek üzent.³⁰ Elutasította Magyarország egyoldalú háborús bűnösségét, s hangsúlyozta a kisebbségek védelmének követelményét. Tevékenysége idejére esik a szovjet–magyar hadifogolycsere-egyezmény aláírása. IV. Károly második trónfoglalási kísérletét 1921 októberében sikerül megüjírtani, s a király internálásával Madeirára a további próbálkozásoknak is elejét veszik. Ekkoriban történik Magyarország felvétele a Népszövetségbe. Legfontosabb tetteként szokták emlegetni, hogy kiharcolta: Sopron és környékének (256 km² terület) lakossága népszavazáson dönthessen, hogy Ausztriához vagy Magyarországhoz tartozzék. Az 1921. december 14–16-i szavazáson a többség Magyarország mellett voksolt.³¹

Miniszterként 1922. április 10. és május 19. között részt vett a Népszövetség ülészakán Genovában, ahol a világháború utáni helyzetről tárgyaltak a külügyminiszterek. Mindent elkövetett, hogy felhívja a politikusok figyelmét a kisebbségek helyzetére. Itt egy 200 személyes sajtóvacsorát is adott, amelynek költségeit utóbb édesapjának kellett megtérítenie. Unalmas ülésezések alatt karikatúrákat rajzolt a részt vevő politikusokról, ezek egy része világlapokban jelent meg álnévvvel, aztán 1923-ban egy önálló albumban is közzétette őket 500 példányban a budapesti Rózsavölgyi Kiadó. A 21 színes karikatúra Ben Myll álnévvvel *Fresques et Frasques* címmel került piacra.³² A kiadványról írja Murádin Jenő műtörténész: „Bánffy rajzainak íz-zamata groteszk megjelenítésében, karikatúrisztikus hangvételében van. Sohasem »állóképet«, egyszerű portrét fest a jelenlévőkről, hanem jellemükre, magatartásukra, szellemi habitusukra utaló karikatúrát rajzol. A külsőlegességeknek, a fej- és testalkatnak olyanformán van helye a képen, hogy nyomatékot ad velük a megrajzolt képmásnak. Így áll össze ez a panoptikum nagyszerű telitalálataiból.”³³ A gyűjteményben ott található Bethlen István és Bánffy képmása is.

Budapesten Bánffy a Reviczky utcai házában lakik. 1923-ban barátja, gróf Klebelsberg Kunó felkéri, hogy vállalja el a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felügyelete alá tartozó Országos Magyar Képzőművészeti Tanács elnöki tisztségét. Ez a szerv a művészeti élet – építészet, szobrászat, festészet – támogatására, irányítására, bel- és külföldi kiállítások szervezésére volt hivatott.³⁴ 1927-ben mondott le e munkaköréről. Még 1923 őszén a háború után első ízben utazik Erdélybe. Hangot ad véleményének, hogy Magyarországon már nincs szükség rá, foglalkoztatja a hazatelepedés. Kuncz Aladár ekkoriban így jellemzi: „Hajában már a zord idők hava csillog; leeső, franciás bajusza fölél mély ráncok vésődtek, de szemében ugyanaz a bizonytalan, sorsát kutató tekintet él, amely nyilván elárulja, hogy lelke legmélyén erdélyi, és egyenes kivetítése, késői, de közvetlen hajtása annak a nemzedéknek, amely századokkal ezelőtt itt Erdélyben bontatlan intellektussal és akarral történelmet s műveltséget teremtett.”³⁵

³⁰ Major Zoltán: *i. m.* 16–17.

³¹ Bánffy 1922. december 19-ig tartó miniszterségének eseményeit részletesen elmeséli a *Huszonöt év* (1945) címmel 1993-ban megjelent visszaemlékezésében.

³² Új kiadása: *Politikusportrék. Bánffy Miklós karikatúrái*. Bp.–Kvár [2006]. Magyar és angol kísérőszöveggel.

³³ Murádin Jenő: *Bánffy Miklós, a rajzoló és illusztrátor*. Erdélyi Múzeum LXI (1999). 52–55. Részlegesen újra közölve: *A nagyúr*, 165–167.

³⁴ Vö. Bánffy Miklós: *Huszonöt év* (1945). 170–174.

³⁵ Ellenzék 1923. okt. 14.

Még tesz egy kísérletet: pályázik a törökországi nagyköveti tisztségre. Miután ezt nem kapja meg, elhatározza, hogy hazatelepszik.

Bánffy magánélete nem alakult a társadalmi elvárásoknak megfelelően. Még az 1900-as évek elején szerelmi kapcsolatba került báró Bornemisza Eleménné Szilvássy Karolával (1876–1948). A különc és különleges öltözködésű nő kedvelte a művészek társaságát, a nőmozgalom harcosa volt. Az első világháború idején ápolónőnek képeztetve magát két évig hadikórházakban szolgált. Már gyermeke halála (1903) óta különváltan élt férjétől. Budapesten intendánsként Bánffy megismerte Várady Arankát (1886–1966), a Nemzeti Színház művésznőjét, 1923-tól örökös tagját. A színésznő akkoriban Fekete Sándor orvos felesége volt. E kapcsolatból 1924. június 5-én megszületett Katalin leányuk, akit Bánffy örökbe fogadott. A válás kimondása után 1939 februárjában Bánffy törvényesen is feleségül vette Várady Arankát.³⁶

A színházi életet 1926 márciusában Bánffy egy újszerű bemutatóval lepte meg. A Renaissance Színházban vitték színre *Maskara* című színművét. Ez a pirandellói dramaturgia ihlette szinte avantgárd alkotás. Hat főszereplőben kora társadalmának képviselőit jeleníti meg, saját bevallása szerint: „az akkor kezdődő fasiszta szervezkedést” teszi gúny tárgyává.³⁷ A maszkok az előadás során rendre lehullanak. Tulajdonképpen azt sugallja: körülöttünk minden alakoskodás, egymás becsapása.

A hazatelepedés Bánffy számára nem volt egyszerűen adminisztratív lépés. Mint nagybirtokosnak és volt diplomatának a Román Koronatanács kellett hogy engedélyezze befogadását. Előzetes tárgyalások után kikötötték, hogy a román király előtt tegyen hűségesküt, s tíz évig tartózkodjék a politizálástól. Az eskütétel 1926. július 6-án meg is történt. Maga Bánffy édesapja időskorát hozta fel hazatérése indoklásául. Kétségtelenül a birtok megmentése fontos érvként szerepelhetett. Azt ő maga cáfolta, hogy a román politikussal a perszonálunió kérdésében is tárgyalta volna.

A hazatérést az erdélyi magyar politika gyanakvással fogadta. Itt akkor már a gróf Bethlen György vezette Országos Magyar Párt irányította a magyarság politikai és létküzdelmét meglehetősen konzervatív szellemben. Félték, hogy Bánffy a maga liberálisabb felfogásával politikai ellenpólust alakít ki, netán a Magyar Párt átszervezésére tesz majd kísérletet. Akárhogy is Bánffy az erdélyi közéletben megkerülhetetlen személyiséggé vált.³⁸ Talán a tizéves politikai eltiltással is magyarázhatóan Bánffy egyelőre nem a politika terén, hanem a művészi körökben kereste helyét. Hatalmas magánbirtokainak számbavétele, talpra állítása ugyancsak sok idejét lefoglalta.

Az 1921-es román földbirtokreform nagyon lecsökkentette a Bánffy-birtokokat. Ötezer hold termőföldből csak 200-at hagytak meg, s ahhoz még sikerült visszavásárolni 300 holdat Bonchida környékén. Az erdőbirtokokat illetően több adat is fennmaradt. Talán 2000 hold vagy éppen 10 000 maradt a család kezén. Valószínűbb az utóbbi szám, mert 1937-ben híre kelt, hogy Bánffy 7500 hold Kolozs megyei erdőséget jó pénzért eladott a román államnak. A bonchidai gróf kétségtelenül jól gazdálkodott, maga vezette az állattenyésztést is. Lovardája híres volt. Az Erdélyi Verszália néven emlegetett, 70 lakóhelyiséggel bíró, művészettörténeti szempontból nagyra becsült, hatalmas parkban elhelyezkedő kastélyt és berendezését Bánffy

³⁶ Részletesebben lásd *Bánffy Miklós estjeje*. Levelek 1944–1949; Várady Aranka naplója 1944–1952. Közzéteszi Marosi Ildikó. Kvár 2002.

³⁷ Bánffy Miklós: *Huszonöt év (1945)*. 174.

³⁸ Bánffy erdélyi-romániai politikai helyzetére, tevékenységére lásd Mikó Imre: *Huszonkét év*. Bp. 1941. 218–255.

óvta, gondozta. Látogatói, köztük Biró József művészettörténész leírásokat készítettek róla, fényképfelvételek is fennmaradtak.³⁹ A kastélyon tulajdonosa is alakítgat 1935 táján: nyugati szárnyának emeleti teraszát zárt erkéllyé építteti. Az egyik kerek bástya megrepedezésekor Kós Károlyt kéri fel az állagmentő munkára.⁴⁰

Bánffy hazatérését követően kerül sor a marosvécsi Helikon-találkozók megszervezésére. Kemény János báró a meghívó, de Bánffyt tekintik ötletgazdának, hangadóknak. Mutatja ezt, hogy még 1926-ban a Helikon átveszi a két évvel korábban létrehozott Erdélyi Szépművészeti Céh kiadványát, s ennek elnökekül Bánffy Miklóst választják.⁴¹ Majd mikor 1928 májusában megindul az Erdélyi Helikon című folyóirat, akkor a főszerkesztői tisztséget is Bánffy kapja.

Ezután írt műveinek többsége az Erdélyi Szépművészeti Céhénél jelenik meg. A Céh kiadványaiban számos kötetét ő illusztrálja G.B.M. szignójú rajzokkal. Áprily Lajos, Reményik Sándor, Tompa László verseskötetei, Berde Mária, Makkai Sándor, Székely Jenő prózakötetei és saját művei illusztrátora. Megint Murádin Jenőt idézzük: „Az erdélyi irodalom regényhősei és a szülőföld tájai jelennek meg szöveggépein. Alakábrázolása nagyrészt a művészi groteszk műfajába illeszkedik, de rajzol életes, megjelenítő portrét is pályatársairól... Humoros tollrajzaiban kelti életre – csak példaként – Tamási Áron halhatatlan hőséneket, Ábelnek az alakját.”⁴²

Első kötete a Céh kiadásában 1927-ben lát nyomdafestéket: *Reggeltől estig*. Lélektani regény, a modern irodalom emlékezőtechnikáját alkalmazza. Egy gazdag bankár két leánya, iker-testvérek, a bajorországi Chimsee partján él, az egyik férje zseniális zeneszerző volt, a másiké repüléssel kísérletező tengerésztiszt, mindkét nő a másik férjébe szerelmes. Már mindkét férfi halott, de a két nővér fő céljának tartja a zeneszerző hagyatékának ápolását. Kettejük életének egyetlen napjába sűríti a történetet a szerző. Bravúros történetészetével általános elismerést arat Bánffy. Következő műve, az 1929. február 8-án a budapesti Nemzeti Színházban bemutatott és 1931-ben Kolozsvárt kiadott *Martinovics* már hangváltásra utal. A klasszikus tragédiák hagyományait követve mutatja be, hogy a császár ügynökéből miként válik a címszereplő a köztársasági mozgalom vezérévé. A főhős kettős játékát állítja a középpontba. Kosztolányi szerint: „Ez egy nietzschei emberfölötti ember, a XVIII. században, túl a jón és rosszon, kétkulcsos és csalárd, részint császári besúgó, aki pátenst kap a forradalmárok megfigyelésére, részint forradalmár, aki ennek tudatában orvul és biztonságosan törhet a hatalom ellen.”⁴³ Ez a Bánffy életében megjelent utolsó drámája, az asztalfióknak írt még hármát az 1940-es évek második felében. Szegedy-Maszák Mihály összegző megállapítása elfogadható: „Noha Bánffy színműveinek van helye a magyar dráma fejlődéstörténetében, igazán jelentős műalkotás aligha található közöttük.”⁴⁴

³⁹ A bonchidai kastély gazdag irodalmából: Biró József: *A bonchidai Bánffy-kastély*. Cluj 1935. [Ajánlás: „Losonczy gróf Bánffy Miklós úrnak, e munka áldozatkész támogatójának ajánlva.”] Erdélyi Tudományos Füzetek 75; B. Nagy Margit: *Várak, kastélyok, udvarházak, ahogy a régiek látták*. Buk. 1973. 308–322; Marosi Ildikó: *Erdély „Verszállója”*. = *Kis-Bánffy Könyv*. Bonchidai Prospero. Csíkszereda 1997. 8–22; Kovács András: *Bonchida – Bánffy kastély*. [Sepsiszentgyörgy, 1995.] Erdélyi műemlékek 10.; Gy. Dávid Gyula: *A bochidai Bánffy-kastély*. Kvár 2001.

⁴⁰ „A legszebb élet, amit magamnak el tudtam képzelni”. Benkó Samu beszélgetései Kós Károllyal. Buk. 1978. 130–138.

⁴¹ Kós Károly: *Bánffy Miklós gróf*. = *A nagyúr*, 111–123.

⁴² Murádin Jenő: *i. m.*

⁴³ Kosztolányi Dezső: *Martinovics*. Bemutató a Nemzeti Színházban. = *A nagyúr*. 44–47.

⁴⁴ Szegedy-Maszák Mihály: *Látványyszerűség és bibliai példázat Bánffy Miklós írói műveiben*. = *A nagyúr*. 260–278.

A következő Bánffy-kötet egy humoros elbeszélésfüzér: *Fortéjos Deák Boldizsár memóriáléja* (1931). Apokrif emlékirat II. Rákóczi György és I. Apafi Mihály idejéből. Régies nyelvet használ időnkénti modern közbeszólásokkal. A történelmi keretből nemegyszer a jelenre utal. Ellene felhozott vádaskodásokra akar megfelelni. „Apor epéje, Mikes bája, Tamási huncutsága” keveredik a kötetben – állapítja meg Kádár Erzsébet.⁴⁵ A kötetet ő maga illusztrálta, címlapját Kós Károly rajzolta.

Az 1930-as években Bánffy a próza terén is áttér a realista-kritikai hangvételre. Ennek első gyümölcse a Szépmíves Céhnel 1932-ben közreadott *Emlékeimből* című kötet. Az első, aminek címlapjára kiírta eredeti nevét. Szövegét korábban, 1929-től kezdődőleg az Erdélyi Helikon hasábjain közölte. Megírására még Kuncz Aladár szólította fel, s az ő emlékének dedikálta a kötetet. Benne az utolsó királykoronázással kapcsolatos emlékeit, valamint a világháborús összeomlást követő külföldi diplomáciai útjának eseményeit örökíti meg. Megpróbál elfogulatlan maradni, néha – főleg a forradalmakról írva – a gúny eszközével él. Voltak, akik a főúri emlékirat-irodalomba próbálták besorolni a művet, Sóni Pál Kuncz Aladár *Fekete kolostorá*-val állítja párhuzamba. Cs. Szabó László frappáns megállapítása: „Bánffy Miklós a Helikon szűk területén nagyon megszorította elbeszélő kedvét. Reméljük, hogy a szerencsés kóstitól után újra megkínál fanyar erdélyi borával, amelybe ezúttal háború előtti emlékeit facsarja. Ő a század első évtizedének leghivatottabb emlékezője: közvetlen elbeszélése, kíméletlen emberábrázolása s előkelő szerénysége egyformán megkönnyítik, hogy ez a »memoriálé« szépen sikerüljön.”⁴⁶ S Bánffy valóban megírja azt a korszakot is, de már regényben.

Közben Bánffy életében lényeges események történnek. Az erdélyi reformátusok a családi tradícióknak megfelelően őt is bevonják a vezetésbe. 1927 tavaszán a kolozsvári Református Leánygimnázium főgondnokává választják. A tanintézet új épülete már áll, de meg kell szerezni az intézmény nyilvánossági jogát. Ezt a harcot sikerrel vívja meg az egyházkerület: 1928 áprilisában a minisztérium megadja az elismerést. 1928. november 24-én az egyházkerületi közgyűlés Bánffyt a kerületi főgondnokok közé választja. Ezzel nagyapja és apja örökébe lép. 1933-ban a Romániai Református Egyház Zsinatának is rendes világi képviselője lesz.⁴⁷

Bánffy György 1929 novemberi halálát követően ő válik a – még mindig jelentős – birtok és kastély egyetlen urává. Ekkoriban kerül az erdélyi színjátszás válságba. Bánffy javaslatára 1930 augusztusában megalakul az Országos Színjátszó Egyesület, melynek elnökéül őt választják. Ez saját kezelésébe veszi a kolozsvári színházat, Janovics Jenőtől – aki továbbra is művészeti igazgató marad – megvásárolják az épület tulajdonjogát. Az egyesület 1933-ban létrehozza a Thália Rt.-t, s ettől fogva ez tartja fenn a színházat. Bánffy hármas jelszava ekkoriban: az intézmény legyen erdélyi, magyar és egyetemes színház. Igyekszik ápolni a kapcsolatot a magyarországi színházi körökkel, megpróbál onnan támogatást is szerezni. Ugyanakkor felkelti az arisztokrácia érdeklődését és támogatási igyekezetét a színház iránt.

Az 1920-as évek végén Bánffy már a közélet egyik hangadó személyisége. Az Ellenzék című kolozsvári napilap főrészvényese. Miután a másik nagy napilapot, a Keleti Újságot 1927-ben megvásárolja az Országos Magyar Párt, az Ellenzék a szabadelvűbb nézetek s közvetve Bánffy szócsöve lesz. A Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank elnökéül is őt választják.

⁴⁵ Kádár Erzsébet: *Fortéjos Deák Boldizsár memóriáléja*. = *A nagyúr*. 42–44.

⁴⁶ Cs. Szabó László: *Emlékeimből*. Bánffy Miklós könyve. = *A nagyúr*. 52–54.

⁴⁷ Csiha Kálmán: *Bánffy Miklós, az Erdélyi Református Egyházkerület főgondnoka*. Református Szemle XCII (1999). 87–89.

A Szegedi Szabadtéri Játékok megszervezésének ötlete 1931-ben öltött testet, az erre alkalmas körbeépített Dóm tér megfelelő környezetet biztosított. Először 1933-ban Hont Ferenc rendezésében mutatták itt be *Az ember tragédiáját*. Az 1934-es Tragédia-előadás megrendezésére Bánffy Miklóst kérték fel. Ő ifj. Oláh Gusztáv és Sarlai Imre segítségével, Tökés Annával (Éva), Táray Ferencsel (Ádám) és Csontos Gyulával (Lucifer) a főszerepekben viszi színre a művet. A templom homlokzata elé ötsikű színpadot alakíttat ki, a technika modern eszközét is igénybe veszi: vetíti a háttérképeket. Tánccsoport teszi mozgalmassá az előadást. Az augusztus 4-i bemutatót még hat alkalom követi. Budapestről különvonatok szállítják a közönséget. Körülbelül ötvenezer néző fordul meg az augusztus 15-ig tartó előadásorozaton. 1935-ben újra nagy sikerrel játsszák a Bánffy-féle rendezésben a Tragédiát. S mindezért a főúr nem kér honoráriumot, csak a lakása biztosítását.⁴⁸

A harmincas évek aránylag nyugodtabb időszaka lehetőséget adott Bánffynak, hogy bonchidai kastélyába visszavonulva elgondolkodjék a közelmúltról, élete előző szakaszáról, osztálya helyzetéről. Már többen is figyelmeztették, hogy egyik kulcsszereplője volt a magyar történelemnek, illenék rögzíteni emlékeit, magyarázatot keresni arra, hogyan is történhetett meg a trianoni tragédia. És Bánffy nagyon jól felmérte, meglátta, hogy egész osztálya bűnös, s egész nemzete bűnhődik a világháborút megelőző évtizedek felelőtlen, szüklátókörü politizálásáért. Erre kellőképpen csak egy terjedelmes regényben tudott rámutatni. Így született meg a magyar irodalom egyik legnagyobb alkotása, az *Erdélyi történet* főcímmel közreadott 1700 oldalas trilógia. Közvetlen indítékként Tamási Áron *Czímeresek* (1931) című regényét szokták emlegetni, amelyben a főúri osztályt állítja pellengérré. Bánffy belülről akarta ezt az osztályt ábrázolni. Az egyes kötetek bibliai címet viselnek. Dániel könyvében olvasható, hogy Baltazár király lakomáján egy láthatatlan kéz a falra betűket ír, csak Dániel képes azokat megfejteni: „Mene, mene, tekel, ufarszin!” Ennek pedig magyarázata: *Megszámláltattál... Híjával találtattál... Darabokra szaggattatol*. Ez a három szókapcsolat kerül az egyes kötetek címlapjára. Mottóként pedig az egész bibliai ige olvasható. Baljós szavak, melyeket a regény az 1904-től 1914-ig terjedő utolsó tíz békeév történetét részletezve a magyarság vezető rétegére alkalmaz.

A mű középpontjában egy szerelmi történet húzódik: Abády Bálint gróf (az író alteregója) és Uzdý Pálné Milóth Adrienne grófnő (sokban Bornemiza Elemérné Szilvássy Karoláról mintázva) sokáig titkolt, bűnös viszonya. Az első kötet végén Velencében beteljesedik a testi szerelem, a második kötetben a férj megőrülése teljesen kilátástalanná teszi a kapcsolat törvényesítését, a harmadik kötetben a férj halálát követő rövid reménykedés után a grófnő kislányának halálos betegsége s az anya önfeláldozása oszlatja el a boldogító összekelés reményét. A másik végighúzó történet Abády Bálint és unokatestvére, Gyerőffy László gróf ellentétes pályafutása. Mindketten a főúri fiatalok világában élnek, de a világot látott Abády tudatában van felelősségének, annak, amit nagyapjától hallott: „A politika maga az élet. Nem a pártpolitikát értem, de politika az is, ha a háztájamat rendben tartom, ha a gazdasággal, a falummal törődöm, ha segítek mindent, ami a jólétet vagy a kultúrát emeli. [...] Ez ad erkölcsi jogot a vagyronra, ami reád szállt. Azzal kötelesség jár. És a származásod is kötelez...”⁴⁹ Gyerőffy László tehetséges muzsik, művészlélek. De ez nem egyezik osztálya virtusaival. A nagyvilági élet

⁴⁸ Bánffy Miklós: *Az ember tragédiája a színpadon*. = *Kis\Bán\Ffy Könyv*. Bonchidai Prospero. Csíkszereda 1997. 74–93; Marosi Ildikó: *Adalékok a szegedi szabadtéri játékok történetéhez*. Uo. 35–73.

⁴⁹ *Megszámláltattál... Bp.* 1982. 442–443.

elkápráztatja, mulatozik, kártyán veri el vagyont. Egy adott pillanatban rádöbben, hogy mint az arisztokrácia tagja egy mesterséges világban él, de nem tud kitörni belőle. Abády is csak néha-néha eszmél rá a körülötte lévő valóságra, például a havasi románok nyomorára s ugyanakkor a románság honfoglalására vagy a cselédlányok kiszolgáltatottságára. Ez a főúri világ nem ismeri a szerelem jogát. A fiatalok élettársát a szülők választják rang és vagyon alapján. Így aztán többnyire házasságon kívül keresik az örömet. Abády férjes asszonyba szerelmes, Gyerőffy csak a pénzéért akar lányokat magába bolondítani, közben asszonyok szeretője – amiből hasznot húz. Talán helytálló az a felismerés, hogy a két főszereplő nemcsak ellentétes, hanem az író két alteregója, kettős egyéniségének kivetítése. Hiszen Bánffy is művész, akárcsak Gyerőffy, s ő is elindult a könnyelmű élet útján, de apja s nagyapja még idejében kijózanították. A második és harmadik kötetben Gyerőffy sorsa már csak a háttérben bonyolódik. Nők kitarottja, az ital rabja, míg nyomorban elpusztul.

A három kötetet átfogó élettörténetekhez társul a második élményréteg, az arisztokrácia élete Erdélyben és a fővárosban. Névnepok és vadászatok, haboskávés társalgások, klubbeli mulatozások, kártyapartik, bálók, párbajok, szerenádok, városi és megyei közgyűlések, lóversenyek, botrányok, farsangolás. Nagyszerű emberportrékat is kapunk, különösen egyik-másik epizód szereplő arcvonásait ecseteli a művész szemével. Belülről ábrázolja osztálya életét. Ide sorolható természetlátása, szülőföldszeretete is. Ihletett sorokat ír a Mezőségről, a havasok világáról, kastélyáról s ősi templomukról. Bár ez utóbbiakat a Szamos partjáról a Maros mentére helyezi. A szeme elé kerülő kastélyt, kúriát művészettörténészhez illő részletességgel rajzolja elénk.

A harmadik élményréteget a politikai háttér, a parlamenti élet képezi. Az első kötet 1906 júliusáig, a második 1906 őszétől 1910 januárjáig, a harmadik 1914-ig, a világháború kitöréséig pergeti az eseményeket. Ezek talán a legkevésbé sikerült részek, a kései olvasó alig tudja követni a vitákat, ha nem olvas hozzá. Mindenesetre fokozás tapintható ki: egyre jobban érezhető, hogy az ország politikai vezető rétege mennyire felelőtlenül intézi az ügyeket, nem veszi észre a fenyegető háborús veszélyt. Csak Tisza István jelenik meg józan politikusként. Háttérben felsejlik a Ferenc Ferdinánd trónörökös körül kibontakozó politikai irányzat, mely a birodalmat a trializmus jegyében szerveznél át: államalkotókká léptetné elő a szlávokat is.

A regény záró sorai nemcsak az arisztokrácia, hanem az egész magyar társadalom, egy egész nemzedék bűnéül róják fel az összeomlást:

„Mindenki bűnös ebben [a bukásban], a magyar társadalom minden vezető rétege.

Maga előtt látta a birtokos osztályt, aki uralkodásba leromolva, gazdasági pályára nem megy, hanem csak hivatalnok akar lenni vagy ügyvéd. A történelmi oktatás tanári karát is, aki csupán a kuruckodást dicsőíti, és lebecsüli azokat, akik a magyar múltban munkára és önismertetre intik a nemzetet. – Így töltődik meg az ifjúság csalóka ideálokkal és sovén jelszavakkal. – Ebből alakult ki az a jogászi és türelmetlen közvélemény, ami a századfordulótól már csak hízelgő frázist fogad el, és minden bírálatot hazafiatlanságnak tart.

Maga előtt látta a főrangúakat, akik vezéri szerepre tartván igényt, hát sutba dobják európai látókörüket, vagyoni és erkölcsi súlyukkal igazolva mindazt a maszlagot, melyben legtöbbször valóban nem is hisz, de ami az ő zsirójukkal mind jobban megmérgezi a politikai életet. [...]

Most elpusztul az ország és vele ez a nemzedék, aki mindent fontosnak tartott, ami formula, paragrafus vagy frázis. Aki az államélet valóságait el tudta felejteni, és délibábok után futott,

akár a gyermek. Aki tudatlanságában élt mindannak, ami a nemzetek talpköve: erő, önbírálat és összetartás.

Egyetlen erénye maradt: a harci készsége.

Ez is hiábavaló lesz”⁵⁰

A zárókép lemenő napsütésében a gyönyörű hegyek vérvörös tűzben úsznak, a hegygerincek óriási koporsóvá válnak. Az utolsó kötet végén ott a keltezés: Bonchida, 1940. május 20. Az első világegyésről ír tehát a második kezdetekor.

Az 1934–1940 között megjelent trilógiáról sokan és sokféleképpen vélekedtek.⁵¹ Legnagyobb erényeként az arisztokrácia világának belső ábrázolását tartották. E téren szinte egyedülálló irodalmunkban. Érdekes viszonyulása is e világhoz: kissé nosztalgiával idézi fel megnyilvánulásait, azonosul vele, de tisztában van, hogy eljátszotta történelmi szerepét, el kell enyésznie. Rengeteg a szereplő, jóformán mindegyik elferdült jellem. Nem talál igazi értéket bennük. Maga Abády a pozitív hős, de neki sem lehet tiszta a lelkiismerete törvénytelen kapcsolata miatt. Csak a múltból tűnik fel az öreg Abády Péter, a nagypapa alakja, mint aki a patriarkális nemesi világot képviseli, s Abádyné, az édesanya is ennek továbbélítője. De ez a 20. században már anakronisztikus. Különben Bánffy korán megözvegyült édesapja jellemvonásaival ruházta fel Abádynét. A főurak mellett még egy-egy lakáj jelenik meg, s néhány paraszti figura. A polgári réteg csak foglalkozása kapcsán jut rövid – dicstelen – szerephez.

Irodalmi téren bőven kapott elismerést Bánffy, s Molter Károly megállapítása különösen lényegre tapintó: e regény írása közben „az írás szenvedélyből hivatássá magasodott Bánffyban”.⁵² Ezután már nem lehetett őt műkedvelőnek, dilettánsnak nevezni.

Más volt a helyzet az arisztokrácia viszonylatában. Egyre-másra ismerték fel a szereplőket, legalább azok néhány jellemzőjét azonosították. Voltak, akik egész jegyzéket készítettek a szereplők valóságos nevével. Úgy tekintették, hogy Bánffy elárulta osztályát, világgá kürtölte belső titkaikat.

Református főgondnokként Bánffyra hárul az 1936. június 30-i egyházkerületi közgyűlésen barátja, a lemondott Makkai Sándor püspök búcsúztatása, s ugyancsak ő teszi meg a javaslatot az új püspök, Vásárhelyi János személyére. 1940-ben Vásárhelyi felkérésének engedve elvállalja a Diakonissza Intézet keblí tanácsának az elnöki tisztségét.

1938 lényeges változást hoz a román politikai életben: II. Károly király diktatúrát vezet be, betiltja a politikai pártokat, s új alkotmányt szavztat meg. Így az Országos Magyar Párt is feloszlik. Egyetlen politikai alakulatot engedélyeznek, a Nemzeti Újjászületés Frontját. A magyarság csak ebbe betagozódva juthatott valamelyes képviselőhöz. Ezért Bánffy Miklós és több magyar politikus belépett a Frontba, majd ezen belül 1939-ben létrehozták a Magyar Népközösséget közművelődési, gazdasági és társadalmi célkitűzésekkel. A Népközösség elnöke Bánffy Miklós lett. Bukarestben irodát nyitottak, ahol Mikó Imre kisebbségi jogász irodavezetőként, lényegében Bánffy titkáráként tevékenykedett. A kitűnő közíró így jellemezte ekkori főnökét:

⁵⁰ *Darabokra szaggattatol*. Kvár, 1940. 340–341.

⁵¹ Gaál Gábor, Nagy Lajos, Reményik Sándor, Szerb Antal, Tavaszy Sándor, Makkai Sándor, Móricz Zsigmond, Molter Károly méltatásait, kritikáit közli *A nagyúr*. 55–104. Ugyanott az újabb elemzések is megtalálhatók. Legutóbb Pomogáts Béla értékelte a művet: *Bánffy Miklós*. = Uő.: *Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944)*. Csíkszereda 2008. 203–207.

⁵² *A regényíró Bánffy*. Erdélyi Helikon XVI (1943). 553–561. Újraközölve: *A nagyúr*. 87–96.

„Egyszerre volt gögös és leereszkedő, cinikus és lírai, képmutató és megalázkodó – az érzelmek széles skáláján tudott játszani. Az osztálygögot ügyesen leplezte, de néha mégis kiütött belőle; a leereszkedés az általános letegezésben nyilvánult meg, amit a legtöbben nem mertek viszonzni. [...] Fontoskodva, tekintélyének egész súlyával tudott helyzeteket kimagyarázni, fantáziáját nem korlátozta a valóság, színészkedett, ha kellett, játszott a szavakkal. [...] A politika az ő számára játszma volt, amelyet az adott tényezőkkel kell lejátszani. [...] Bánffy-nak volt érzéke ahhoz, hogy mikor mit kell mondani és tenni, s mindig igyekezett megőrizni a demokrácia látszatát.”⁵³

Az 1939. június 1–2-i képviselő- és szenátorválasztáson 6 magyar szenátor és 9 képviselő jutott be a román parlamentbe. A parlament megnyitáskor Bánffyt a magyar parlamenti csoport elnökéül választották. 1940 januárjában a miniszterelnök felszólította a kisebbségi népcsoportok vezetőit, hogy vegyenek részt a kisebbségi törvény előkészítésében. Erre Bánffy január 6-án egy emlékiratot bocsátott közre a magyarság helyzetéről, bizalmatlanságának okairól. A román politikusok felháborítónak minősítették a Bánffy megállapításait. Mégis az emlékirat eredményeként a magyar egyházak néhány kedvezményben részesültek.⁵⁴

Az 1940-es bécsi döntést, Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolását követően Bánffy kiszorult az aktív politikai vezetésből. A korábbi Országos Magyar Pártból kinövő Erdélyi Pártra alapozott a kormányzat. Bánffy a Felsőház tagja lett, ennek Külügyi Bizottságában tevékenykedett. Az 1940-es évek elején az Erdélyi Múzeum-Egyesület alelnökéül is megválasztották.

1940 őszén kolozsvári palotája emeletét bérbe adta a visszatérő Ferenc József Tudományegyetem magyar tanszékeinek, úgyhogy ezután szinte naponta találkozott Kristóf György, György Lajos, Mészöly Gedeon, Szabó T. Attila, Gunda Béla neves professzorokkal.⁵⁵ A Ferenc József Tudományegyetem Barátainak Egyesülete felkérésére 1943. február 1-jén szabadegyetemi előadást tartott *A mecénás a művészetben* címmel.⁵⁶ 1942-ben jelenik meg Budapesten összegyűjtött novelláinak kötete *Farkasok* címmel. Több elismerő kritikát kap. Szegedy–Maszák Mihály megállapítja: „Bánffy legjobb elbeszélései valóban a századelő legjobb magyar prózájához számíthatók.”⁵⁷

1943 nyarán Kéri fel Kállay Miklós miniszterelnök közvetítő szerepre. Bukarestbe utazik, hogy ott Iuliu Maniu volt miniszterelnökkel, pártvezérrel tárgyaljon Románia és Magyarország együttes kiugrásáról a háborúból, illetve a vitás területi kérdésekről. Nem tudnak semmilyen egyezségre jutni. Maniu minden egyezkedés előfeltételéül Erdély teljes feladását követeli. 1944 őszén is Bánffy a kiugrás mellett van, erről többször is tárgyal Horthyval. Ismételten utazgat Kolozsvár és Budapest között. Így azért is közbenjár, hogy a magyar hadsereg Kolozsvárt harc nélkül adja fel, elkerülve az értelmetlen pusztítást.⁵⁸ Ekkoriban jár nála Mikó Imre, s így írja le Király utcai otthonát: „Két kopár és kongó, fütetlen szobán lehetett bejutni a sarokszobába. Annak is a két sarokablak közötti sarkában ült magas hátlapú kopott karosszékből Bánffy

⁵³ Bánffy Miklós emberközelben. In: *A nagyúr*. 136.

⁵⁴ Mikó Imre: *i. m.* 231–254.

⁵⁵ Vö. Kristóf György: *A kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének könyvtára*. Pécs 1943. 35–42. Itt az épület emeleti alaprajza és ebben az intézetek elhelyezése is fel van tüntetve.

⁵⁶ Erdélyi Helikon XVI (1943). 137–146. Újra közölve: *Kis-Bán/Ffy Könyv*. Bonchidai Prospero. 23–34.

⁵⁷ Szegedy–Maszák Mihály: *i. m.* i. h.; Bánffy novellisztikáját újabban Vallasek Júlia elemezte: *Elváltozott világ*. Debrecen, 2004. 260–275.

⁵⁸ Csapody Miklós: *Király utca 14*. Bánffy Miklós utolsó kolozsvári évei (1944–1949). Korunk XXII (2011). 11. sz. 45–53.

Miklós. Kék tréningruha volt rajta, cipzárát beszéd közben fel-le húzta, lábán valami sárga és nagyon elnyútt csizma, körülötte asztalon, széken, földön papírok, könyvek, kezében egy vastag parafadugón áthúzott ceruza. A dugót fogta, amikor rajzolt vagy írt. Asztalán, ágyán, szekrényén – intarziás antik bútorok – költői rendetlenség, ebben a környezetben születtek a költői gondolatok. De nem megrendezett rendetlenség volt, hanem főúri nonchalance. Azé az emberé, akinek nem kell pedánsnak lenni, hogy úrnak tartsák, aki a lazaságban is a demokráciával kacérkodik, s aki a társadalmi érintkezésben már jön-rosszon túl van.”⁵⁹

Ekkoriban, a háború végkifejletétől tartva fogalmazza meg – 1944 májusától kezdve – ismételtelen módosított végrendeleteit. Ezek fő kedvezményezettje leánya, ha ez örökös nélkül halna meg, unokaöccsének fia, Barcsay Tamás, aztán a református egyház, mely létesítsen üdülésre szoruló papok, papnék és tanárok számára üdülőt Bonchidán. Király utcai palotáját is (örökösei haszonélvezeti jogával) az egyházra hagyja, akárcsak ősei kriptáját s a körülötte lévő kertet a Házsongárdi temetőben. Meghagyja, hogy apja és nagyapja mellé temessék az iktári Bethlen-kripta falához.⁶⁰

Még Kolozsvár október 11-i eleste előtt Budapestre utazik, s ottani Reviczky utcai házában éli végig a főváros ostromát. Október 17-én, a nyilas hatalomátvételnél lemond főrendiházi tagságáról. Közben beteljesedik Bonchida sorsa. Október 12-én távoznak a kastélyból a honvédek. 13-án reggel kezdik el a német hadikórház kiürítését. Vagy 40 teherautóra rakják a kastély kincseit, ezek a Felvidéken mind elpusztulnak. Aztán a kórházi matracokat összegyűjtik, halomba rakják, benzinnel leöntözik, s felgyújtják. Hét napig tart a tűzvész a kastélyban, senki sem próbálja oltani. A 14-én megérkező román katonaság minden mozdíthatót szintén autóra rak. A helyi román és cigány lakosság tovább fosztogatja a kastélyt. A 26 ezer kötetes könyvtár elég, a levéltári anyag jelentős részét még 1944-ben Bánffy átadta az Erdélyi Múzeum-Egyesület levéltárának. Tekintélyes mennyiségű szétszórt levéltári anyagot talál még a helyszínen az égés után kiszálló Köpeczi Sebestyén József, azt zsákokba rakva menekíti Kolozsvárra.⁶¹

A Petru Groza-kormány beiktatását követően, 1945. március 8-án indul haza Budapestre Bánffy családjával egy marhavagonban. Az akkori körülmények között két hétig tart az út. Kolozsvári palotájában még elfoglalhatja lakosztályát. Bonchidára is néhányszor kiutazik, remélve, hogy a törvények értelmében valamennyi földet, malmait visszaszerezheti. Eleinte a nép tisztelettel fogadja, de aztán felbujtják ellene. 1945. december 11-én felesége és leánya végleg távozik Erdélyből. Az öreg gróf palotájában tengeti napjait. Megpróbál írni s bekapcsolódni a kibontakozó irodalmi életbe. Az 1945 májusában megalakult Romániai Magyar Írók Szövetsége 1946 februárjában tagjai sorába fogadja. Gaál Gáborral is jó kapcsolatot alakít ki, több írása jelenik meg az Utunkban, illusztrációkat is közöl. 1946 nyarán Emil Isac kolozsvári román író Gaál Gábornak címzett, a központi sajtóban közzétett nyílt levélben vonja kérdőre Gaált, hogyan közölheti a „Horthy-uralom jelképé”-nek tekinthető Bánffy írásait. Kijelenti: egy ilyen dilettánsnak nincs mit keresnie az új irodalmi életben. Ezzel Bánffy félreállítására elkezdődött. De még a Józsa Béla Athenaeum kiadásában megjelenik *Bűvös éjszaka* című elbeszéléskötete. Ennek kalandos történetei a jugoszláviai partizánharcok világához kötődnek. 1946. október 29-én a Kolozsvári Magyar Színház bemutatja *Az ostoba Li* című darabját Poór

⁵⁹ Bánffy Miklós emberközelben. = *A nagyúr*. 141–142.

⁶⁰ Ezekről tájékoztat, a szövegeket is közli: Bánffy Miklós *estéje. Levelek 1944–1949; Váradai Aranka naplója 1944–1952*. Közzéteszi Marosi Ildikó. Kvár 2002.

⁶¹ Vö. Marosi Ildikó: *Erdély „Verszáliája”*. = *KisBánFfy Könyv*. Bonchidai Prospero. 8–22.

Lili rendezésében, a főszerepben Kovács Györggyel. Ez a satirikus vígjáték azt mutatja be, hogy egy kis ország, ostoba fejedelme miatt, mint esik a környező birodalmak áldozatául. Nem lehetett nehéz azonosítani az országot.

1946 karácsonyán már nem fogadják el közlésre írásait, ő mégis rendületlenül dolgozik – az asztalfióknak. *Huszonöt év* címmel emlékiratba kezd, de csak minisztersége időszakát tudja feldolgozni. A fordultatos szöveg több részlete szépirodalmi igényű. A befejezetlen mű 1993-ban kerül sajtó alá Budapesten. *A magyar politika kritikája* címmel tapasztalatait összegzi. Még két színművet is ír: *A béke anyyala* az akkori lakásmizériát viszi színre, az *Ecce Homo* című „passiójátékot” Bornemisznáné Szilvássy Karolának ajánlja. Benne Krisztus megérkezik egy városba (nyilván Kolozsvárra), de sem a parancsnok, sem a bankár, sem a városi tanács nem tudja elfogadni reformjait, a végén golyó általi halálra ítélik.

Jó hírként értesülhet róla, hogy leánya 1946. október 24-én férjhez megy Theodore Karol Jelenhez, Jelen Sámuel fiához, aki az amerikai haditengerészet hadnagya, s diplomáciai beosztásban dolgozik a követségen. 1948 májusában meghal Szilvássy Karola. A Bánffy-kertbe temetik. A gróf csokrot tesz a sírja. „A sírja az alsó fal mellett van, annak a kiszögellésnek a terében, ami a város felé néz. Szép temetése volt, úgyszólván mindenki ott volt, aki ismerte. Hóstáti asszonyok, aggmenház, Valeria-beli gyermekárvák, diakonisszák. A temetés előtt erős zápor volt, utána pedig kiadós eső, csak mialatt a menet tartott, elhantolták és eljöttünk, azalatt szépen sütött a nap. Hogy számomra ez milyen veszteség, azt úgyis tudja. És annál nagyobb, mert immár bizonyos, hogy semmi módon nem kaphatok útlevelet. Senkinek sem adnak” – írja levélben nővérének.⁶² Ekkoriban már az éhezés határára jut, mert utolsó jövedelemforrása is megszűnik. Kénytelen kivándorló útlevelet kérni. Kolozsvári Király utcai palotája emeletét 1945-ben kiadja a Bolyai Egyetemnek. Az, mikor megkapja a Marianum épületét, 1948-ban elviszi onnan tanszékeit. A helyiségeket átveszi a Babeş Egyetem, de nem fizeti a bért, mert nem vele szerződött Bánffy. Aztán 1949. március 1-jén az egész ingatlant államosítják, s felszólítják a volt tulajdonost, hogy költözzék ki a házból. 1949 augusztusában levélben folyamodik Groza miniszterelnökhöz kérésre az útlevél kiadását. Rámutat, hogy megélhetés híján csak az éhenhalás vagy az öngyilkosság között választhat. Apró tárgyait adogatja el, hogy kosztját biztosítsa. Ekkoriban diktálja tollba Gálffy Zoltán református püspöki tikárnak utolsó regényét, a fasiszta Itáliában játszódó *Milolut*.

1949. szeptember 30-án kapja meg útlevelét. Koldusszegényen vesz búcsút házatól, szülővárosától. Az állomásra csak hárman kísérik ki, az útlevél-intéző mellett gróf Teleki Ernő és Kelemen Lajos. Az utóbbi a családjára is célozva e szavakat mondja: „Méltóságos úr, búcsúzom öntől abból az alkalomból, hogy ötszáz év után elhagyja Erdély földjét.”⁶³ Október 15-én betegen érkezik Budapestre, felesége ápolja, de tíz nap után kénytelen befektetni Haynal Imre professzor klinikájára. Asztmája is kínozza, s gyomorpanaszai egyre fokozódnak. 1950. június 6-án (és nem 5-én!)⁶⁴ hal meg a kórházban. A boncolás kideríti, hogy a beleket is érintő epeköbántalom okozta halálát. Június 10-én temetik Ravasz László püspök Jeremiás 9,23–24. verseire

⁶² *Kis\Bán\Ffy Könyv*. Bonchidai Prospero. 49–50.

⁶³ Sas Péter: *Kelemen Lajos feljegyzése Bánffy Miklósról*. = *A nagyúr*. 123–126.

⁶⁴ A szakirodalomban eddig 1950. június 5. szerepel a halál dátumaként, Várady Aranka naplójában viszont június 6-ára van beírva a halál. Vö. *Bánffy Miklós estje*. Kvár 2002. 245.

alapuló beszédével⁶⁵ a Farkasréti temetőben. Iratait felesége 1952-ben átadja a Dunamelléki Református Egyházkerületnek, s az máig a Ráday Levéltárban őrzi azokat.

Bánffy hamvait 1976 őszén exhumálják, elhamvasztják s Kolozsvárra szállítják, hogy kívánságának megfelelően a családi kriptában helyezték nyugalomra. A kolozsvári temetésre október 29-én került sor. Alig néhány ember állt a kriptá bejáratánál, de közöttük ott volt a kortárs és barát Kós Károly és a már nagybeteg munkatárs Mikó Imre. Mindketten egy éven belül távoztak az élők közül. A bonchidaiak nevében Bálint József református lelkész mondott szép beszédet, s hozott egy kis hazai földet, dércsípte lombot az atyai ház közeléből. Az egyházi szertartást Csutak Csaba kolozsvári esperes végezte. Nem lehetett szó arról, hogy az egykori főgondnokot a templomból temessék illő tiszteletadással.⁶⁶ Az urnát aztán a kriptá belterének falában kialakított fülkébe helyezték. A fehér márvány zárólapon ez a szűkszavú felirat olvasható: „Dr. Gróf / Bánffy Miklós / 1874[!]–1950”. Csak 2000. november 25-én az elhalálozás félszázados évfordulóján helyezték az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület méltóbb feliratot a kriptá déli falára, az apa és nagypapa nyughelyének szomszédságába. Ezen már illőbb a szöveg és helyes(ebb) a dátum.⁶⁷

A kilencvenes évektől megindul Bánffy újrafelfedezése, méltatása, levéltári hagyatékának feldolgozása. A *Huszonöt év (1945)* című emlékiratot 1993-ban megjelentető Major Zoltán igen jól dokumentált tanulmányt ír a kötethez. 1994. április 29-én a Dunamelléki Református Egyházkerület, a Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület, a Bánffy Miklós Színházi Alapítvány a Ráday Kollégium dísztermében emlékülést rendez Bánffy születésének 120. évfordulója alkalmából, ezen Dávid Gyula, Fábián Ernő, Gaal György, Jeszenszky Géza, Kötő József, Major Zoltán, Marosi Ildikó, Nagy Pál, Nemeskürty István, Sipos Gábor, Szegedy-Maszácz Mihály tart előadást, utána megkoszorúzzák a Reviczky utca 5. sz. alatti ház előző decemberben leleplezett Bánffy-emléktábláját, majd sor kerül az Operaház előcsarnokában Stróbl Alajos Bánffy-mellszobrának ünnepélyes felállítására. 1998. december 19-én az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, az Erdélyi Múzeum-Egyesület és az Erdélyi Református Egyházkerület szervezte a Györköcs Mátyás Emlékházban kiállítást Bánffy grafikáiból⁶⁸ és emlékülést a Protestáns Teológiai Intézet dísztermében a születés 125. évfordulója tiszteletére. Ezen Csiha Kálmán püspök, Benkő Samu múzeum-egyesületi elnök és Szegedy-Maszácz Mihály tart előadásokat. Másnap, 20-án Bonchidán is a vasárnapi istentisztelet keretében megemlékeznek Bánffyról, itt Dávid Gyula tart előadást. Az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet Szebeni Zsuzsa kurátorságával állít össze Gróf Bánffy Miklós vándorkiállítást 2011-ben, melyet Kolozsvárt a Reményik Sándor Galériában mutatnak be. A kolozsvári Magyar Színház 1992-ben Bánffy Miklós vándordíját alapít, ezt minden év decemberében a legjobb művészi teljesítményt nyújtó színész veheti át. Az Erdélyi Helikon 1943-ban, a Protestáns Szemle 1993-ban hoz ki különszámot Bánffy tiszteletére.

A Bánffy-életmű összegyűjtésére és méltó kiadására a Dávid Gyula vezette Polis Könyvkiadó vállalkozott. Megjelentette a trilógián kívül Bánffy összes novelláit (2004) és összes drámáit

⁶⁵ Ravasz László: *Mi maradt meg?* Bánffy Miklós felett. Protestáns Szemle II (1993). 162.

⁶⁶ Vö. Gaal György: *i. m.* E sorok írója jelen volt a kriptabeli temetésen.

⁶⁷ A felirat: „GRÓF BÁNFFY MIKLÓS / ÍRÓ, POLITIKUS /AZ ERDÉLYI REF. EGYHÁZKERÜLET FŐGONDNOKA / 1873. XII. 30. – 1950. VI. 5.” A táblát Starmüller Géza készítette, EMKE-közyűlés keretében került sor leleplezésére. A halálozás napja kérdéses.

⁶⁸ Murádin Jenő művészettörténész mondott megnyitóbeszédet.

(2009) is. Marosi Ildikó két kötetben (1997, 2002) tett közzé Bánffyra vonatkozó írásokat. Legutóbb pedig Sas Péter gyűjtötte össze *A nagyúr* (2008) címmel az íróról elszórtan megjelent cikkeket, emlékezéseket, dolgozatokat és dokumentumokat. Idézeteink többsége e kötetből származik.

Count Miklós Bánffy: the Political and Artistical Career of an Aristocrat (Vice-president of the Transylvanian Museum Society)

Keywords: aristocracy, biography, literature, theatre, fine arts, politics

Count Miklós Bánffy (1873–1950) was one of the most prominent figures of Transylvanian aristocracy in the first half of 20th century. This study presents his biography, political and artistic career. He was for a long time M.P., in 1921–1922 Minister of Foreign Affairs of Hungary. He is much appreciated as playwright and novelist. In the 1912–1918 period he was the general manager of the Royal Operahouse from Budapest. A flourishing period of this musical theatre is connected with his name. For instance he promoted the operas of Béla Bartók to be performed. His novel-trilogy (*The Writing on the Wall: The Transylvanian Trilogy*, English translation by Patrick Thurnsfiels and Kathy Bánffy-Jelen, London-Paris 1999–2001) written between 1934–1940 presents the decline of Hungarian aristocracy before World War I. He was also a good caricaturist and illustrator.